

- СЛУМ 7 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 7. – Львів, 2000. – 255 с.
- СЛУМ 9 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 9. – Львів, 2002. – 252 с.
- СЛУМ 11 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 11. – Львів, 2004. – 255 с.
- ССУМ 1 – Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст.: у 2 т. / [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 1 (А-М). – 632 с.
- ССУМ 2 – Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст.: у 2 т. / [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 2 (Н-Ф). – 590 с.

Капанайко І.Я., асп.

ФЕНОМЕН МОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІКАЦІЙ І.ФРАНКА В ПОЛЬСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

У статті розглянуто міркування І. Франка про мову на шпальтах польських періодичних видань. На матеріалі газетних статей та заміток, перекладених українською мовою, показано чітку позицію публіциста щодо функціонування мови. Проаналізовано ряд мовних проблем кінця XIX ст., розкрито їх суть та роль у розвитку української мови.

Ключові слова: періодика, культура, інтелігенція, рівноправність, мовна ситуація.

In this article are examined the I. Franko's reasonings according to the language on the columns of the Polish periodicals. On materials of the newspaper articles and notes, translated into Ukrainian, is shown clear position of publicist in

relation to the language's functions. A number of language issues at the end of nineteenth century has analyzed and reveals their influence in the Ukrainian language.

Keywords: periodicals, culture, intelligentsia, equality of rights, linguistic situation.

В статтє рассмотрено рассуждение И. Франко о языке на колонках польских периодически. На материале газетных статей и заметок, переведенных на украинский язык, показана четкая позиция публициста относительно функционирования языка. Проанализирован ряд языковых проблем конца XIX века, раскрыта их суть и роль в развитии украинского языка.

Ключевые слова: периодика, культура, интеллигенция, равноправие, языковая ситуация.

І. Франко ставив дуже високі вимоги перед тим, хто береться говорити про мову: він зобов'язаний знати її "часові й місцеві переміни", "еволюцію її звуків, флексії та синтакси" [6, с. 244]. "Лінгвіст повинен мати виважену позицію щодо взаємин національного та інтернаціонального, насамперед, коли йдеться про наукову термінологію, мусить враховувати особливості розвитку жанрово-стильових різновидів національної мови тощо" [4, с. 30]. Прекрасною реалізацією таких вимог є підхід І. Франка до мовних явищ, їх глибокий аналіз, потужної сили його мовна практика.

Публікації письменника на шпальтах польських часописів про розвиток української мови є настільки значними та важливими у процесі становлення літературної мови, що й до тепер не отримали повної характеристики й оцінки в науці. Щоправда, є дослідники творчості письменника (М. Мороз [3], М. Косів [2]), які звернули увагу на польськомовну спадщину письменника. У монографії Г. Вервеса [1], який вивчав діяльність письменника у польських журналах, активний контакт із "Крајем" проаналізовано досить маргінально.

О. Сербенська [4] у своєму дослідженні розкрила феномен письменника у журналістиці та з'ясувала цінність його праці у польській періодиці, відзначила майстерне вміння І. Франка знайомити європейську суспільність з наболілими проблемами суспільно-політичного життя Галичини. Зрештою зроблено загальний огляд питання співпраці письменника з польськомовною пресою. Однак зазначені вище дослідники опустили мовознавчий аспект у публіцистичній спадщині І. Франка, адже плідна праця Каменяра на ниві лінгвістики вимагає ретельного аналізу. У цьому й полягає **новизна та актуальність** нашої роботи.

Основним **завданням** є з'ясування принципів утвердження української літературної мови крізь Франкове осмислення на шпальтах польськомовних видань. Тому поставлено **мету** – проаналізувати проблеми розвитку української мови на матеріалі публікацій кінця ХІХ ст. та визначити їх роль у збереженні єдності українського народу. **Об'єктом** дослідження є статті та короткі замітки І. Франка з мовознавчої тематики в польській пресі.

Мовний феномен І. Франка, енергетика його писемного та живого слова очевидні, але тлумачення такого явища потребує всебічного підходу, особливо в час, коли до письменника прийшло усвідомлення, що його "слух отворений на голоси духів", коли "світ духів" для нього виявився природним [4, с. 68].

Ще на світанку своєї співпраці з польською періодикою, у 1883 р., в газеті "Ziarno" І. Франко опублікував статтю "O czem i jak nalezy pisac dla ludu". Тут український публіцист висловлює концептуальні думки стосовно мови та її розвитку, які становлять підґрунтя його лінгвістичних принципів. Над різними "питаннями язовими", як сам І. Франко про це писав, йому доводилося багато розмірковувати [6, с. 245]. Природне чуття живої, чистої народної мови, яке змалечку було в нього сильно розвите, дар "ословеснювати" все, що торкалося його вуха, на чому відпочивало зацікавлене око, генетична здатність

фіксувати в пам'яті спосіб мовлення рідних, знайомих, подивляти гарну бесіду, а ще праця впродовж усього свідомого життя над збиранням лексичного та фразеологічного матеріалу, багатьох інших творів усної словесності – усе це, зміцнене енциклопедичними знаннями з гуманітарних і природничих наук, підсилене ґрунтовною лінгвістичною освітою, практичним знанням багатьох мов та історією їхнього розвою, дало І. Франкові міцну основу для витворення цілісної концепції Слова, розуміння особливостей розвитку та функціонування рідної мови, яку вважав атрибутом людської сутності і складовою частиною її етики [4, с. 28]. Таким чином, цілком логічною й справді фундаментальною у польськомовній статті письменника є засада – "що повинно служити народу, передусім, має бути для нього зрозумілим, повинно використовувати його власну мову" [11, с. 49]. Далі письменник з попередньої засади будує наступну, і так продовжує, приводячи читача до осмислення важливих мовних категорій. І. Франко, використовуючи такий своєрідний метод, не просто аналізує поставлені питання, а намагається побачити їх глибоку суть у міжмовній культурній взаємодії. Тому, розвиваючи вже народжену засаду, пише: "...[використовувати – І.К.] часто навіть його [народу – І.К.] діалект або жаргон, – звідси й пішла в наш вік ця незмірна децентралізація мовних форм, в які зодягалася думка та наука, – звідси й поява такої кількості нової літератури в мовах малих народів, відомих, але цілком забутих, звідси вивчення всіх дрібних відтінків та місцевих різновидів мови та етнографії якоїсь нації... Малі мови та наріччя виходять на зовні з довгого забуття, домагаючись і для себе рівноправності серед більш вироблених державних мов – на духовному рівні це те саме явище, що бачимо на суспільному та економічному" [11, с. 49].

І. Франко-енциклопедист розглядав мову в тісному зв'язку з мисленням, духовним світом людини, вважав мову динамічною дійовою силою, здатною стимулювати процес пізнання дійсності, бути могутнім засобом її інтерпретації.

"Виражаючи якісь думки в певній мові, ще не обов'язково будемо зрозумілими для народу, який розмовляє цією мовою. Потреба вміти пристосуватися до розумінь, уявлень і способу мислення цього народу, – потреба сформувати загальнолюдські думки в якусь спеціальну, доступну та своєрідну форму для цього народу, так як музикант може певну арію, не змінюючи її системи, а проводячи з однієї тонації в іншу, споріднену" [11, с. 49]. Таке трактування мови як самої сутності людини, як явища найбільш людського, яке пов'язане з "духом", "душею народу", духовністю, з тими духовними пластами, які накладають на людину очевидно певні устої в сім'ї, система виховання, середовище, соціально-економічний устрій – це ще одна мовна засада великого Каменяра. Зв'язок народу та його мови згодом письменник досліджував практично все своє життя. Однак зародження цих ідей спостерігаємо на шпальтах не вельми значної у його публіцистичній діяльності газети "Ziarno". Ці перли-думки І. Франко пізніше посіє й у своїх наукових працях.

Беручи за основу проаналізовані твердження І. Франка у часописі "Ziarno", цілком зрозумілою виявиться його боротьба за утвердження прав української мови як окремої одиниці у світі інших мов. Тут письменник зосередив свою увагу не просто на явищі загального мовного розвитку, а, швидше за все, він повільно підходив до пояснення феномену української мови. Таким чином, вважаємо статтю "O czym i jak nalezy pisac dla ludu" важливою ланкою у розкритті майбутніх цілей письменника.

Не менш цікавою для визначення лінгвістичних теорій І. Франка є публікація "Filolog z Kulparkowa", надрукована в часописі "Kurjer Lwowski". Тут письменник висловлює низку поглядів через аналіз праці І. Гумецького "Секрет погодження наріч руської мови". З усією майстерністю публіциста він детально передає основні моменти цього дослідження, справедливо оцінюючи таку роботу. Отже, мета праці – "визначити значення мови та наріччя і практично показати в

цілком задовільний спосіб і однаково категорично, в чому власне різниця між першим та другим" [8, с. 5]. Окресливши поставлене завдання, автор, як пише І. Франко, "приступив до точного критичного (!) аналізу всіх головних наріч, навіть місцевих говірок живої руської мови" [8, с. 5]. Внаслідок цього на сторінках дослідження знаходимо "прозові уривки та вірші в наріччях великоруському, малоруському і білоруському, далі в говорах новоградському і лемківському, окрім того численні зразки як великоруського, так і малоруського говору, а саме московського, володимирського, рязанського, галицького, українського, поліського, підляського і т.д., та навіть приклади місцевих говорів, нпр., вяцького, архангельського, вологодського, сибірського, якутського й камчатського" [8, с. 5].

Хоча й "зарахування мов ескімосів, неремізів, вотяків і якутів до говорів руської мови можна вважати має підозріле обґрунтування", І. Гумецький "найповажніше в світі говорить про руську мову, яка "гримить своїм енергійним словом в безмежному просторі вздовж і впоперек" [8, с. 5]. Автор, котрий дослідив якуцький і архангельський говори та відкрив таємницю, "що не приходила до думки жодному з його попередників", попри це не володіючи "ні малоруською, ні великоруською мовами", "пише архікомічною мішаниною, якій чужі найпростіші привила стилю та синтаксису" – це також один із його секретів, такий висновок І. Франка: чи то іронічний, чи категоричний, але однозначно, скажемо наперед, обґрунтований.

Виступає дослідник українських наріч й проти "однієї з ран нашої нещасної цивілізації". І. Франко пояснює: та "рана" – це "настільки огидне іноземне лихослів'я", тут йдеться про видалення з вжитку латинських слів, "адже – за словами І. Гумецького – кожна нова ідея, яка появилася в наш час, особливо в науці, повинна мати також грецьку та латинську назви, так ніби-то наші живі мови не є повними і потрібно їх доповнювати словами мертвих мов [...] На Русі латина – є п'ятим колом до воза. У європейців принаймні ціла історія –

латина, та література їхня – латина, і костел – латина [...] Що ж таке латина? Безформна купа поганського забобону, яка обертається навколо республіканської осі, де одним полюсом є один Брут, перший царевбивця, а другим полюсом є другий Брут, другий царевбивця. І ту ніби поганську науку закладено у фундамент освіти християнських народів" [8, с. 5].

Попередньо ми зазначили обґрунтованість тверджень І. Франка, адже детально опрацювавши дослідження І. Гумецького, публіцист наводить очевидні факти (у кінці статті робить висновок): "Нема що й більше говорити. Нема що й навіть згадувати про те, що п. Гумецький, котрий так боїться "іноземного лихослів'я" та латини, в своїй праці на чотирьох друкованих сторінках вжив 46 іноземних виразів, переважно латинських та грецьких" [8, с. 5]. Таким чином І. Франко зазначає, що "секрет Гумецького про погодження української мови" досить дивний та недостатньо досліджений. Загалом, ретельний підхід письменника до аналізу фактів, поставив під сумнів І. Гумецького як вченого, а його працю як наукову цінність. Хоча й не варто нехтувати такою роботою, адже спроба вивчити говори, навіть не до кінця правильна і достовірна, допоможе уникнути подальших помилок в розвитку цієї справи.

Важливим кроком для розвитку української мови було забезпечення шкіл добрими для того часу підручниками української мови та літератури. І. Франко висвітлює такий важливий факт у житті українців, пишучи про "Граматику руського язика для шкіл середніх" О. Огоновського на шпальтах газети "Kurjer Lwowski": "Власне вийшла з друку коштами красового фонду книжка надзвичайно потрібна та очікувана для середніх шкіл східної Галичини, де руська мова є, будь то обов'язковим, чи надобов'язковим, предметом викладання" [9, с. 5].

Чому ж власне граматику О. Огоновського І. Франко так високо оцінив? Аналізуючи матеріал, поданий у цій праці, український публіцист пояснює польському читачеві: "...др. Огоновський стоїть на ґрунті прокладеному монументальними

працями Міклошича, приймаючи в головних рисах ті результати й погляди, яких дотримувався віденський вчений" [9, с. 5]. Йдеться про ідею самобутності української мови, намагання галицьких українців оперти свою літературну мову на народну основу. І. Франко зазначає, що огляд такої цінної роботи повинен міститися у спеціальному фаховому виданні. Зрозуміло, що подану письменником інформацію складно назвати рецензією, це, швидше за все, замітка про появу шкільного підручника, однак, підкреслимо, на шпальтах польської газети. Що більше, у своїх рекомендаціях в листі до Елізи Ожешко від 31 березня 1886 р. – що читати з української історії та україністики загалом, йдеться, зокрема, і про українську граматику. Каменяр звертає увагу польської письменниці (підкреслення наші – І.К.) на "Studien aus dem Gebiete der ruthenische Sprache" О. Огоновського, а шкільну граматику Осадці І. Франко обіцяє вислати, цитуємо дослівно: "Щодо граматики нашої мови, то раджу Вам, коли читаете по-німецьки, спровадити собі згадану вже книжку Огоновського "Studien", а коли ні, то нашу шкільну граматику Осадці, котру на жадання могу Вам вистарати" [7, с. 47].

Надрукована рецензія публіциста на "Граматику руського языка для шкіл середніх" доводить намагання українських науковців виправити складну мовну ситуацію, адже "...виклад матеріалу граматики є змістовним і цілісним, мова чиста народна, термінологія утворена відповідно до найкращих взірців. Головною перевагою граматики др. Огоновського є велика рясність прикладів, поданих як ілюстрація до кожного граматичного правила. З особливою старанністю опрацьована частина про руський синтаксис, звичайно занедбаний в дотеперішніх граматиках" [9, с. 5]. Хоча загальна цінність граматики О. Огоновського вже досліджена та вивчена, однак погляд І. Франка на працю учня Ф. Міклошича лише доповнює картину аналізу цієї роботи та розкриває значимість такого дослідження в той час.

Підкреслимо знову: І. Франко як великий український державник і соборник постійно дбав про розвиток української мови, науки про неї та її місця в школі і суспільно-громадському та політичному житті в Україні (не лише в Галичині). Він палко і відповідально підтримував усі починання в цій царині як учений, письменник і відданий українець. Діяльність Каменяра в польській пресі – це зародження демократичної думки поза межами України, тому так важливо було, аби ця думка сприяла розвитку української культури та мови зокрема. Зрештою в той час кожна суспільна подія безпосередньо чи віддалено стосувалася й мовного питання, а без вирішення цієї проблеми гальмувалися перспективи української науки. Вивчаючи та аналізуючи публіцистичний матеріал І. Франка, надрукований в польській періодиці, простежуємо не просто викриття мовних проблем чи огляд подій щодо становлення української мови. Але на шпальтах іноземної преси письменник намагається дослідити феномен мови та, як провідник нації, визначити значимість української мови. Завдяки журналістській майстерності йому вдається розробити своєрідний план подолання україномовної занедбаності та відродження культурно-мовного процесу через пробудження зацікавленості до всього національного як інтелігенції, науковців, так і простого народу.

І. Франко, користуючись підтримкою польської, в багатьох випадках на той час преси демократичної, висловлює низку поглядів, які, вважаємо, розкривають сутність його лінгвістичних ідей.

Каменяр вірив, що суспільний розвиток може відбуватися лише за умови повноцінного функціонування мови, тобто, все, що повинно служити народу, має бути для нього зрозумілим; доступним мовою, яку сприймає серце, – батьківською. Якщо виховання, навчання, праця, та й зрештою наука, співіснують з мовними процесами, то україномовний прогрес неминучий, тому в одній із своїх статей в газеті "Przegląd społeczny" І. Франко зазначає: "не пишучи зовсім рідною мовою,

не матимемо наукової літератури в українській мові" [10, с. 180]. Ці очевидні факти мав сміливість критикувати письменник в іноземному осередку, викриваючи складне культурне становище земляків, яке не менш залежало й від ставлення самих українців до проблеми. Можливо, така ситуація склалася через страх зробити рішучий крок до утвердження своїх національних прав або народну пасивність, і, що гірше, незнання, яке підсилювала влада. І. Франко чудово знав українців, їх характер, тому мав право писати правду про свій народ. Отже, зрозуміло одне – не тільки одні іноземні кривдники оточували українське суспільство, боротьбу потрібно починати із "пробудження" національної свідомості, "зламання духу" вважав письменник істинною згубою для української мови.

Досліджуючи мовні процеси, Каменяр дійшов і до аналізу ментальності народу, звичайно не використовуючи цей термін в той час, але окреслив його значення, вказуючи шлях до розуміння такого поняття: "Потреба вміти пристосуватися до розумінь, уявлень і способу мислення цього народу, – потреба сформувати загальнолюдські думки в якусь спеціальну, доступну та своєрідну форму для цього народу, так як музикант грає певну арію, не змінюючи її системи, а проводячи з однієї тонації в іншу, споріднену" [11, с. 50]. Не достатньо лише володіти мовою, важливо збагнути її дух. "Тільки вглубляючи ся в духа мови (підкреслення наші – І.К.) ми можемо вияснити собі процес естетичної уяви" [5, с. 65], пише І. Франко згодом у трактаті "Із секретів поетичної творчості" (1913 р.), вже висловлюючи там свої ґрунтовно досліджені погляди та ідеї. Як розумів І. Франко поняття "духа мови"? А це пояснюється лише тим, що мова (те й доводив у своїх працях дослідник) – це жива струна народу, яка вбирає в себе усі його частинки. Лише осягнувши мовний світ нації, можна оцінити проблеми та перспективи її розвитку. З цього видно, що великий мислитель своїми вченнями випередив час і дав поштовх до подальшого розуміння прийдешнім поколінням. Вчений завжди намагався внормувати процес становлення української мови; розкрити

сутність мовних явищ, у яких слово – первинна ланка. Чи не тому дослідження письменника були "приховані" у свій період? Та й чи належно вони оцінені в наш час...?

Отже, віддаючи належне мовознавчим поглядам І. Франка, в яких відображена орієнтація письменника на загальнолюдське, мусимо визнати, що все в українського публіциста пронизане розумінням сутності людини, в усьому – велика увага до мови. Навіть у коротких, анотаційного характеру текстах він умів виявити особливості мовного процесу, оцінити факти, які стосуються розвитку української мови. В тім заслуга Каменяра беззаперечна. Польська трибуна виявилася для нього чудовим діяльним полем для утвердження своїх патріотично-лінгвістичних міркувань. Тому подальший аналіз цих тверджень І. Франка на матеріалі польських часописів, тут йдеться про полеміку щодо унормування правописної системи, допоможе скласти повну картину тогочасної мовної ситуації та покаже шляхи її вирішення. Адже його чіткі позиції в трактуванні багатьох положень, що стосуються цього важливого для життя українського народу питання, мають велике значення й у сучасному національно-культурному процесі

1. Вервес Г. Іван Франко і питання польсько-українських літературно-громадських взаємин 70-90-х рр. XIX ст. – К., 1959. – 366 с.

2. Косів М. Співробітництво І.Франка в газеті "Kurjer Lwowski" // Збірник робіт аспірантів ЛДУ. – Львів, 1963. – С. 89-98.

3. Мороз М. До питання атрибуції творів І.Франка в газеті "Kurjer Lwowski" // Питання текстології. Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 188-216.

4. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка. – Л., 2006. – 371 с.

5. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Іван Франко. Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 31. – С. 65.

6. Франко І. "Україна", науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал // Іван Франко. Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 37. – С. 242 – 248.

7. Лист І.Франка до Е.Ожешко // Іван Франко. Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 49. – С. 47.

8. Filolog z Kulparkowa // Kurjer Lwowski. – 1888. – № 3, 10. VI. – S. 5.

9. Hramatyka ruskoho jazyka dla szkil serednych, napysaw dr. Omelan Ohonowskij // Kurjer Lwowski. – 1889. – № 3, 30. V. – S. 5.

10. Przegląd spraw krajowych za miesiąc styczeń 1887 // Przegląd społeczny – 1887 – № 2 – t. 3 – S. 180.

11. O czym i jak należy pisać dla ludu // Ziarno – 1883 – № 5, 27. I – S. 49-50.

В.Б. Галас, студ.

"ГРАММАТИКА РУСЬКОГО ЯЗЫКА" І. ГАРАЙДИ І ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

На основі архівних матеріалів простежується участь закарпатських інтелігентів українського етнічного спрямування у виданнях "Подкарпатського общества наук" (1941—1944 рр.), з'ясовуються обставини, які спричинили появу їх творів у правописному оформленні І. Гарайди.

Ключові слова: історія українського мовознавства, закарпатські українці, етнічне самоствердження, граматики, "Подкарпатське общество наук", "Литературна недѣля".

On the basis of the archival materials participation of the Transcarpathian intellectuals of the Ukrainian ethnic orientation in the publications of "Podkarpatskoye Obshchestvo Nauk" (1941—1944 yrs.) are retraced. The circumstances that caused of their works' appearance according to Harayda's orthography are clarified.

Key words: history of Ukrainian linguistics, Transcarpathian Ukrainians, ethnic self-affirmation, Podkarpatskoye Obshchestvo Nauk, Lyteraturna Nedilya.